

MICROJUSTICE WIL DUURZAAM ANTWOORD WORDEN
OP DAGELIJKSE JURIDISCHE PROBLEMEN

RECHT VOOR DE *verstotenen* der aarde

Vier miljard mensen zijn verstoken van rechtshulp. Ze lijden onder arbeids- en huurconflicten en familiekwesties of ze beschikken niet over de juiste documenten. Een advocaat is te duur, de gang naar de rechter te complex. Dat kan anders. Microjustice – de term is geboren in Den Haag – wil wereldwijd de toegang tot het recht verbeteren.

door Michel Knapen

Hamilton Chikadya had het niet getroffen met zijn baas, die een kledingzaak heeft in de Malawiaanse stad Blantyre. Chikadya werkte er als uitsmijter en moest bedelaars buiten de deur houden. Het ging hem echter te ver om een zwerver met bruto geweld te verwijderen, zoals zijn baas vroeg. Chikadya werd, omdat hij werk weigerde, op staande voet ontslagen. Van zijn achterstallige salaris over twee maanden (vijftig euro) kreeg hij tien euro en een T-shirt. Saulos Jali verging het niet veel beter. In een van de *townships* van Blantyre huurde hij een pand en begon er een kroeg. Met een microkrediet wist hij er een goed lopende tent van te maken. Net voordat hij zijn lening kon terugbetalen, liet de eigenaar weten dat de huur werd verdubbeld. Als de uitbater goed verdiende, wilde de verhuurder wel mee profiteren. Die verhoging kon Jali niet betalen; hij sloot de kroeg en verliet in arren moede het pand. Mavuto Kawaza verkocht bezems op straat, hoewel dat in de Malawiaanse hoofdstad Lilongwe niet is toegestaan. De politie pakte hem op en gooide hem in een cel. Daar verbeef hij tien dagen, zonder de mogelijkheid zijn familie te informeren – laat staan een pro deo advocaat. Zonder in

staat van beschuldiging te worden gesteld werd hij vrijgelaten, uiteraard zonder financiële compensatie. De Grondwet van Malawi, een straatarm landje in het zuidoosten van Afrika, is een toonbeeld van goede wil. Het somt in hoogdravende taal alle denkbare mensenrechten op. Het arbeidsrecht regelt de betaling na ontslag, de huurwetgeving bepaalt dat huren niet zo maar mogen worden verhoogd en het strafrecht stelt dat iedereen in voorarrest binnen 48 uur voor de recht er moet verschijnen. De constitutie blijkt niet meer dan een fraaie façade van loze beloften. En konden de grondrechten wel worden gerealiseerd, Chikadya, Jali en Kawaza – en met hen talloze naamloze armen – kennen ze niet. Procedures en instituties zijn complex, afspraken staan niet op papier. Rechtsbijstand verkrijgen is nagenoeg onmogelijk, vooral voor de plattelandsbewoners. In Malawi zijn nauwelijks advocaten (300 op een bevolking van 15 miljoen) en zij vragen een uurtarief waarvoor Malawianen een maand moeten werken (35 euro). De enige instantie die van staatswege gratis bijstand verleent, telt een handvol advocaten en juridische medewerkers, is volstrekt overbelast en in sommige gevallen ook nog eens corrupt.

foto: Michel Knaben

Een court house in Malawi

Basisrechten

De Malawiaanse uitsmijter, kroegbaas en bezemverkoper verkeren in een groot gezelschap. Over de hele aardbol hebben vier miljard mensen nauwelijks toegang tot het recht. “En juist voor hun sociaal-economische integratie in de maatschappij is de toegang tot basisrechten zo belangrijk”, zegt mr. Patricia van Nispen tot Sevenaer, executive director van International Legal Alliances (ILA). Voor het (beter) realiseren van die basisrechten is de term *microjustice* bedacht, en ILA is een NGO die een internationaal netwerk van microjustice-organisaties gaat ontwikkelen. Microjustice is de nieuwste tak aan de micro-boom – naast *microfinance* en *microinsurance*. De allerarmsten van de wereld blijven doorgaans verstoken van producten en diensten die worden aangeboden door banken, verzekeraars en het rechtsysteem, omdat ze dat niet kunnen betalen. Maar samen vormen ze een enorme markt, en dat is de kracht van de micro-beweging.

“Recht is veel crucialer dan de meeste mensen denken, hebben ontwikkelingseconomen uitgezocht”, zegt prof. mr. Maurits Barendrecht. “Als een zwakke rechtstaat weet op te schuiven naar het midden, dan kan het op termijn een vier keer hoger nationaal inkomen en een vier keer lagere kindersterfte verwachten, zo heeft een econoom van de Wereldbank becijferd.” Barendrecht, hoogleraar privaatrecht aan de Universiteit van Tilburg, verzorgt de weten-

schappelijke input van microjustice, houdt zich bezig met de *fundraising* en is betrokken bij het opzetten van een organisatie, het Microjustice Initiative.

Juridische hulp bieden aan mensen met een laag inkomen en een lage opleiding (die bovendien vaak analfabeet zijn) geschiedde tot nu toe indirect en *top down*. Het Westen bood ontwikkelingslanden ondersteuning bij het opzetten van goede wetgeving en betrouwbare gerechten en het trainen van rechters en politiemensen. Een aardig begin, zegt Van Nispen tot Sevenaer, maar ze bekritiseert dit concept ook, “omdat dit meestal is geïnspireerd op theorieën en andere abstracties” en vaak niet in de behoeften van de mensen voorziet. “Bij microjustice staat de mens centraal. Als de juridische instrumenten niet in hun behoeften voorzien moeten die worden veranderd. Bij microjustice gaat het om een *bottom up* hervorming van het juridisch systeem.”

Kern van microjustice is dat mensen elkaar rechtsbescherming leveren: redelijke oplossingen voor de belangrijkste problemen die mensen in hun leven tegenkomen. Betaalbaar en duurzaam, doordat juristen en mensen die een conflict hebben meegemaakt, wereldwijd hun kennis met elkaar delen. Microjustice biedt daarmee innovatieve vormen van rechtsbedeling, bereikbaar voor iedereen in een omgeving met weinig middelen. Er zijn inmiddels projecten in voormalig Joegoslavië en enkele Latijns-Amerikaanse landen. In Malawi is onlangs een haalbaarheidsonderzoek afgerond, zodat ▶

Microjustice – hoe het begon

Mr. Patricia van Nispen tot Sevenaer, executive director van International Legal Alliances: "ILA zat al lang te worstelen hoe toegang tot recht 'te verkopen', want de wereld en vooral de donors zien niet zoveel in toegang tot recht vanwege gebrek aan tastbaarheid. We hadden in voormalig Joegoslavië tienduizenden vluchtelingen geholpen met post-oorlogrechtsherstel, door hun papieren te regelen, ervoor te zorgen dat ze hun huizen terugkregen en dat hun openstaande schulden werden betaald. Maar dat was een project voor een beperkte tijd. "ILA wilde een duurzaam en betaalbaar systeem voor toe-

gang tot recht, dat in het hele land voor altijd blijft bestaan, en dat niet compleet afhankelijk is van donorgeld. Na afloop van een conferentie in Madrid, die ILA eind 2006 had georganiseerd onder de titel *Derechos par todos, is access to justice a luxury article?* sprak ik Maurits Barendrecht. In een door een Colombiaanse gerunde kulfietent in de Haagse Bankastraat zeiden we haast in koor: microjustice, micro-recht! We consulteerden Piet Hein Donner, hoogleraar politieke theorieën Herman van Grinsteren en nog enkele mensen en die ondersteunden het idee. Begin maart 2007 zat ik in Bolivia, en daar is het als een trein gegaan."

ook Afrika aansluiting krijgt op wat een mondiaal microjustice-netwerk zou kunnen worden.

Net als microfinance is microjustice opgezet voor de meest kwetsbaren en armen. "Er wordt een duurzaam systeem van rechtshulp ontwikkeld, met schaalvoordelen, maximale efficiëntie en gerichte lobbying", zegt Van Nispen tot Sevenaer. "We werken met protocollen en standaarddocumenten, en ook niet-juristen worden ingezet als *facilitators*. Dat alles drukt de kosten van de rechtshulp."

Documenten

De microjustice-aanpak vloeit voort uit Kroatië en Servië. Na de oorlog werden die overspoeld met vluchtelingen; andere ontheemden wilden terug naar hun oorspronkelijke land. De meeste mensen beschikten echter niet meer over de juiste do-

cumenten. "Identiteitspapieren, geboorteaktes en diploma's waren door de oorlog zoekgeraakt", vertelt Van Nispen tot Sevenaer. "Eigendoms-, pensioen- en andere rechten kunnen dan niet meer worden waargemaakt." Sinds 2001 heeft ILA een grensoverschrijdend netwerk van advocaten en vrijwilligers gevormd die meewerken met het achterhalen van documenten. Inmiddels zijn tienduizenden vluchtelingen van documenten voorzien, waardoor hun families weer in staat zijn hun leven op te pakken, te studeren, te werken of te trouwen. Na de experimenten met de identiteitspapieren in voormalig Joegoslavië, werd de microjustice-uitrol voortgezet in Bolivia. Daar kon een kwart van de mensen zijn identiteit niet bewijzen, en had dus slechte toegang tot scholing, werk, huizen, zorg en pensioenen. In Bolivia zijn nu meerdere microjustice-kantoren geopend en er werken micro- ▶

justice-facilitators op gemeentehuizen, bankfilialen en instellingen voor microkredieten. In Peru zijn er *jueces de paz* (vredesrechters) in ieder dorp, die eigenlijk al de functie van microjustice-facilitator vervullen. Het Microjustice Initiative praat momenteel met mensen uit Nicaragua, Tamil Nadu, Rwanda en Zuid-Afrika om te kijken waar mi-

Microjustice – wat er achter zit

De Universiteit van Tilburg ondersteunt de ontwikkeling van microjustice met onderzoek. Prof. mr. Maurits Barendrecht, hoogleraar privaatrecht aan de Universiteit van Tilburg: "Hier werken breed geïnteresseerde juristen samen met sociaal-psychologen, empirisch onderzoekers, economen, een politoloog en een specialist kunstmatige intelligentie. We halen alle kennis bij elkaar die relevant is voor het ontwerpen en verbeteren van conflict-systemen. Denk aan klachtprocedures, juridische processen, ADR-varianten en informele systemen om spanningen in relaties in goede banen te leiden. We kijken vooral naar de basale componenten van conflictsystemen, en die zijn voor ontwikkelingslanden hetzelfde als voor ons. De inzet is: breng mensen in een goed, oplossingsgericht gesprek. Geef ze goede verdelingsnormen. Zorg voor een neutrale beslisser als een soort toezichthouder. En bied ten slotte een goede vastlegging van de nieuwe verhoudingen, met voldoende redenen om je daaraan te houden."

Zie www.microjustice.org

crojustice de bestaande rechtshulpsystemen kan verrijken. Het onderzoek in Malawi heeft uitgewezen dat bewoners van sloppenwijken vooral juridische problemen ervaren bij *property grabbing*. "Daarbij neemt de familie van een overleden man het huis en de inboedel van de weduwe in bezit. Een probleem waarmee heel zuid-oost Afrika te kampen heeft", zegt drs. Mirjam Vossen, die in Malawi onderzoek deed. "Andere juridische problemen hebben betrekking op land- en huurzaken, onwettige voorarresten en de weigering van vaders om voor hun kinderen te betalen als ze hun vrouw hebben verlaten. Een microjustice-kantoor, dat mogelijk in 2009 wordt geopend, zal bijvoorbeeld testamenten aanbieden – om property grabbing tegen te gaan – en moeders ondersteunen om kinderalimentatie te krijgen." Binnen microjustice wordt steeds gefocust op de vijf of zes belangrijkste rechtsproblemen die mensen in hun leven tegenkomen. Wereldwijd zijn dat identiteitspapieren, familieproblemen, ontslag, detentie en onzekere eigendomsrechten over land, huizen en bedrijven. De juridische problemen die mensen ondervinden zijn overal min of meer gelijk, aldus Barendrecht. "De oplossingen zijn uiteindelijk, als je door alle ingewikkelde regels heen kijkt, meestal een bepaalde verdeling van geld, goederen of verantwoordelijkheden." Met de modernste technieken, die over landsgrenzen inzetbaar zijn, worden voor die problemen oplossingen aangeboden. Barendrecht: "Met neutraal ingezette onderhandelings- en mediationstechnieken kan ieder conflict bespreekbaar en

BIJ MICROJUSTICE WORDT GEFOCUST OP DE VIJF OF ZES BELANGRIJKSTE RECHTS- PROBLEMEN DIE MENSEN IN HUN LEVEN TEGENKOMEN

oplosbaar worden gemaakt. Maar er is ook druk op beide partijen nodig om een faire oplossing te bereiken. Die druk kan komen van informatie die aangeeft hoe andere mensen soortgelijke problemen hebben opgelost. Niet de abstracte normen van een burgerlijk wetboek, maar een website met de spelregels waarmee mensen die kernconflicten kunnen oplossen, gevuld door mensen voor mensen, als een soort *wiki-justice*."

Slimme rechtspraak

Microjustice is daarmee geen herhaling van de rechtswinkels uit de jaren zeventig. Een rechtswinkel helpt individuele mensen hun probleem op te lossen, zegt Barendrecht. "Microjustice stelt duizenden mensen in staat hun problemen op te lossen, en elkaar te helpen als dat niet lukt, tegen een redelijke vergoeding." ▶

Het is een heel innovatieve benadering, vult Van Nispen tot Sevenaer aan. "Het is een proces om steeds betere producten te ontwikkelen en efficiëntere distributiesystemen op te bouwen. Microjustice bekijkt het recht niet als een bureaucratie maar als een markt, met marktwerking, samenwerkend met de overheid, instituties en maatschappij om het recht beter toegankelijk te maken." Het bemannen van de microjustice-bureaus moet daarom niet geschieden door westerse juristen maar juist door mensen uit de eigen gemeenschap. Aanhaken bij de bestaande manieren van werken, is volgens Barendrecht het devies. "Mensen die van twee dollar of minder per dag moeten rondkomen

zijn erg slim en handig. Overal ontstaan manieren om conflicten onder begeleiding uit te praten of door een *chief* te laten beslissen. Je zult versteld staan hoeveel mediation en slimme rechtspraak daar al in zit."

De uitdaging van microjustice is om de bestaande processen te versterken door mensen informatie te geven. Barendrecht noemt de kantonrechtersformule, de alimentatienormen of de vuistregels voor planschadevergoeding. "In iedere gemeenschap heb je *going rates of justice*. Die kun je via een website redelijk simpel overbrengen. We hopen dat rechters, advocaten en andere mensen die deze spelregels kennen, bereid zijn die kennis te delen. Locaal, zodat mensen weten

wat hun lotgenoten in zo'n situatie krijgen, maar ook over grenzen heen, zodat ook zichtbaar wordt of bepaalde groepen worden achtergesteld. Informatie is nog altijd het allerbeste wapen tegen macht. Zeker als die objectief is, neutraal en niet belerend wordt gebracht."

"CHIEFS EN RECHTERS WORDEN MOEILIJKER OMKOOPBAAR ALS DUIDELIJK IS HOE ZIJ ONGEVEER Zouden MOETEN BESLISSEN"

want ze kunnen controleren of die een redelijk resultaat binnenhaalt. Chiefs en rechters worden moeilijker omkoopbaar als duidelijk is hoe zij ongeveer zouden moeten beslissen. Tegelijkertijd wordt het ook goedkoper om rechtshulp te gaan verlenen. In plaats van een dure opleiding en stapels wetboeken heeft een rechtshulpverlener alleen nog maar een internetverbinding, wat computervaardigheden en goede *people skills* nodig."

Het onrecht dat Hamilton Chikadya, Saulos Jali en Mavuto Kawaza in Malawi is aangedaan, en met hen talloze anderen in het arme deel van de wereld, kan zo wel eens omslaan in een eerlijkere verdeling van rechten. ■

Recht voor de armen: zeker gratis?

Bewoners van de derde wereld die aankloppen bij een microjustice-kantoor, zullen gewoon de portemonnee moeten trekken. Naar westerse maat-

staven zijn die adviezen wel goedkoop. Degene die een dergelijk kantoor drijft, zal ervoor moeten zorgen dat het rendabel is. Microrecht is dus niet gratis.

Maurits Barendrecht: "Gratis recht is net zo irreal als gratis water. Ook in Nederland wordt recht voor het overgrote deel door de private markt gecreëerd. Het gesubsidieerde deel – vooral rechtspraak en wetgeving – is precies dat wat je van een overheidsdienst verwacht: traag,

bureaucratisch en niet klantgericht. Mensen hebben er graag geld voor over als een groot probleem uit hun leven kan worden opgelost. Hoe meer ze rechtstreeks kunnen betalen aan de mensen die ze daadwerkelijk helpen, hoe effectiever het werkt. Zeker in een ontwikkelingsland, met moeizame belastingheffing en overheidsfinanciën waarin geld makkelijk zoek raakt."

Patricia van Nispen tot Sevenaer: "Arme overheden kunnen niet alle rechtshijstend financiers, en donoren ook niet. Microjustice moet voor altijd in het hele land zijn en dat kan alleen als er een duurzaam systeem wordt opgezet. Al het andere is idealisme waar de arme zelf nog het minst aan heeft. In de discussie met de ontwikkelingswereld bestaat wel de tendens dat alles gratis moet zijn. Het is voor ons een hele uitdaging om met deze mentaliteit om te gaan. Er zit nog een ander element aan. Alleen als men een eigen bijdrage moet geven is er een waardering voor de service. In de uitzonderlijke gevallen dat mensen in Bolivia niet hebben betaald, zijn ze nooit meer teruggekomen om de oplossing voor hun juridische problemen te halen."